

● सुमन बान्तवा

केही नेपाली कवितामा लेप्चा मिथकको प्रयोग

सार

नेपाली कवितामा मिथकको प्रयोग नितान्त नौलो विषय होइन। साहित्यका अन्य विधामा हेरी कविताका क्षेत्रमा यसको प्रयोग प्रारम्भिक कालदेखि अद्यावधि पनि हुँदै आइरहेको छ। तर प्रयोगवादी लेखन सँगसँगै सुरु भएको इतर नेपाली मिथकहरूको प्रयोगको आधिक्यले गर्दा एकातिर कविता दूर्बोध्य बन्दै गइरहेको छ भने अर्कातिर स्थानीय क्षेत्रमा भएका कतिपय मिथकहरू सङ्कटापन्न बन्दै जान लागिरहेको छ। यसो हुँदा विगत केही समयदेखि नेपाली कविता साथै साहित्यका अन्यान्य विधाहरूमा पनि स्थानीय मिथकको प्रयोगतर्फ सचेतता बढ्दै गएको देखिन्छ। यसको एउटा दृष्टान्त हो नेपाली कवितामा देखिएको लेप्चा मिथकको प्रयोग। तथापि यस प्रकारको मिथक प्रयोग गर्ने दिसामा भने सबै कविहरू सक्रिय देखिँदैनन्। तर हालसम्म जे-जति कविहरूले यसतर्फ आफ्नो योगदान दिँदै आइरहेका छन् त्यसैको अध्ययन प्रस्तुत शोध रचनाको मुख्य विषय रहेको छ।

बीज शब्द : मिथक, पुराकथा, पुराख्यान, आद्यस्वरूप, कविता, लेप्चा, चेक्ता, मायलल्याङ्।

मिथकको परिचय

ग्रिसेली भाषामा 'माइथोस्' - भनेको मौखिक कथा^१ हो। यही 'माइथोस' - बाट अङ्ग्रेजीको

१ जगदीशप्रसाद श्रीवास्तव, १९८५, मिथकीय कल्पना और आधुनिक काव्य, वाराणसी, विश्वविद्यालय प्रकाशन, पृ ६

‘मिथ्’- शब्द बन्न गएको देखिन्छ। नेपाली भाषामा प्रयोग हुँदै आइरहेको मिथक शब्द यसैको रूपायन हो। यसबाहेक नेपाली भाषा-साहित्यमा अन्य सहवर्ती शब्दका रूपमा पुराकथा, पुराणकथा, पुरावृत्त, पुराविद्या, पुराख्यान, दन्त्यकथा आदिको पनि प्रयोग गरिँदै आएको पाइन्छ। कतिपय विद्वानहरू यसको उत्पत्ति धार्मिक विश्वासबाट भएको^२ मान्दछन् भने सिगमण्ड फ्रायड अनि कार्ल गुस्ताभ युङ्ग प्रभृति मनोवैज्ञानिकहरूले अचेतनसित यसको प्रमुख सम्बन्ध रहेको चर्चा गरेका छन्। फ्रायडको मान्यता अनुसार मिथक भनेको व्यक्तिको अचेतनको अभिव्यक्ति हो अनि कार्ल गुस्ताभ युङ्गको मान्यतामा यो सामूहिक अचेतनको प्रस्तुति हो।^३ युङ्गले यो सामूहिक अचेतनलाई नै आद्यस्वरूपीय वृत्तिका रूपमा व्याख्या गरेका छन्।

विभिन्न विद्वान् चिन्तकहरूले मिथकको उत्पत्तिका भिन्न भिन्न कारकहरू खुट्ट्याएका छन्। तथापि यसको विकास मौखिक प्रक्रियाद्वारा नै हुँदै आएको हो भन्ने कुरामा भने सबैको एकमत रहेको पाइन्छ। यस्ता मिथकअन्तर्गत ब्रम्हाण्डको उत्पत्ति, ईश्वर, जीवन-मृत्यु, पुनर्जन्म, अतिप्राकृतिक तथा अतिमानवीय तत्त्व, पुख्यौली अनि बहादुरीसम्बन्धी विषय वस्तु भएको वंशानुगत कथालाई राख्न सकिन्छ।^४ तथापि यसप्रकारको कथालाई कतिपय चिन्तकहरूले असत्यको पर्याय पनि मान्ने गरेका छन्। यस सम्बन्धमा पूर्विय संस्कृत वाङ्मयमा मिथकसितै ध्वनि समानता राख्ने दुईवटा शब्द देखिन्छ- मिथस् या मिथः अनि मिथ्या। पहिलो शब्दको अर्थ हुन्छ परस्पर। अनि अर्को शब्द मिथ्यालाई चाहिँ असत्यको वाचक^५-का रूपमा प्रयोग गरिएको पाइन्छ। यसैका आधारमा कतिपय विद्वानहरूले मिथकलाई असत्य कथा मानेका छन्। यसमा प्रमुख छन् प्लेटो। यिनको भनाइअनुसार मिथक भनेको असत्य कथन हो।^६ यसको विकास विसङ्गत, अतार्किक र कपोलकल्पनाकै रूपमा भएको हुन्छ^७ भनी देवदत्त पट्टनायकले पनि आफ्नो मत व्यक्त गरेका छन्। यसरी एकथरी विद्वान् चिन्तकहरूले असत्य कथनका रूपमा मिथकको व्याख्या गर्दै आइरहेका छन् भने अर्का थरी विद्वानहरू यसैलाई फेरि विश्वासको पर्याय मान्दै आइरहेका छन्। यसमा प्रमुख देखिन्छन्- नगेन्द्र, पिटर चाइल्ड, रोजर फाउलर, मोफोर्ड, रोबर्ट सेगल अनि इन्द्रबहादुर राई आदि। नगेन्द्रको भनाइअनुसार मिथक भनेको आप्तवचन^८ हो जो सधैं

२ ल्युविस स्पेन्स, सन् १९२१, एन इन्ट्रोडक्शन अन् माइथोलजी, न्युयोर्क, मोफेट यार्ड एण्ड कम्पनी, पृ ११

३ कृष्णहरि बराल, सन् २०११, मिथक र साहित्य, राजेन्द्र सुवेदी/लक्ष्मणप्रसाद गौतम (सम्पा) रत्न बृहत् समालोचना-सैद्धान्तिक खण्ड, काठमाडौं, रत्न पुस्तक भण्डार, पृ १७६

४ उही, पृ १७५

५ नगेन्द्र, सन् १९७८, मिथक और साहित्य, दिल्ली, नेशनल पब्लिशिंग हाउस, पृ ७

६ स्कट लियोनार्ड, मिथ् एन्ड रिलीजन, पृ ८ (www.anglefire.com)

७ देवदत्त पट्टनायक, सन् २००३, मिथ् एण्ड माइथोलजी, इन्डियन माइथोलजी, भर्मोन्ट, इन्नर ट्रिडिशन रोचेष्टर, पृ ९

८ नगेन्द्र, सन् १९७८, पूर्ववत्, पृ ६

अतर्क्य हुने गर्दछ। यसको विकास धार्मिक विश्वास^९-का रूपमा भएको हुन्छ भन्ने पिटर चाइल्ड र रोजर फाउलरको मान्यता रहेको छ। तसर्थ मिथकलाई प्रागैतिहासिक कालदेखि चलेर आएको एउटा विस्तृत कथा^{१०} मान्न सकिन्छ भन्ने मोफोर्ड अनि लेनाडोन प्रभृति विद्वान्हरूले आफ्नो मत व्यक्त गरेका छन्। कारण यस्ता मिथकमा मानव सभ्यता र विकासको इतिवृत्त निहित रहेको हुन्छ। यस दृष्टिकोणबाट हेर्दा मिथकलाई असत्य कथन वा कपोलकल्पना मात्र मान्न सकिँदैन। वास्तवमा मिथक मिथ्यात्व होइन वरन् सत्यक हो कति सत्यहरूको^{११} भन्ने इन्द्रबहादुर राईको भनाइले यसलाई असत्य कथन वा कपोलकल्पना मात्र हो भन्ने धारणाको निर्मूलन गर्दछ। कारण मिथक मिथ्या कथा मात्र, पौराणिक कथा मात्र हुँदैन। हाम्रा हिजोका र आजका आस्था र पत्यारहरू पनि सब मिथक हुन्छन्, प्रभावकर।^{१२} साथै यही आस्थाले मिथकलाई यथार्थमा परिणत गर्दछ।^{१३} यस दृष्टिकोणबाट हेर्दा मिथकलाई असत्यमाथि आधारित कल्पनाको निर्मिति मात्र मान्न सकिँदैन, किनभने यसमा सत्यताको पुट पनि रहेको हुन्छ। तसर्थ मिथकलाई लिभिङ रिअलिटी^{१४} मान्ने मेलिनोवस्कीको विचार यहाँ युक्तिसङ्गत देखिन आउँछ। तर मिथकमा भने यस्ता सत्यताहरू कल्पनाद्वारा आवेष्टित भएका हुन्छन्। कल्पनाद्वारा अधिक शृङ्गारिएका हुनाले नै मिथकलाई कपोलकल्पनाका रूपमा ग्रहण गर्ने भ्रमको सिर्जना हुन गएको देखिन्छ। वास्तवमा यो भ्रम नभएर मिथकको सौन्दर्य पक्ष हो।

यसरी मिथकको प्रादुर्भाव विषय देखिएका बहुविध धारणाहरूकै कारण सत्य र असत्यको क्रीडाभूमिमा राखेर यसको वास्तविकतालाई जाँच्ने प्रक्रियाको उदय भएको हो। तापनि शब्दार्थिक रूपान्तरणमा भने मिथकलाई कथा वा आख्यान मान्ने सबैको मतैक्य रहन गएको देखिन्छ। चाहे त्यो कथा सत्य होस् वा असत्य। तर मानव हितमा भनिएको कुरा अन्ततः कथा नै हो, जसलाई कुनै पनि लेखकले आफ्नो सिर्जनामा विभिन्न थरीका प्रतीक, विम्बादिको निर्माण गर्नका निम्ति प्रयोग गर्दछ भने यसको प्रयोगद्वारा सम्पूर्ण मानव जीवनलाई पनि पुनर्व्याख्या गर्ने काम गर्दछ।

मिथक र कविताको सम्बन्ध

कविता रचनामा भावना अनि कल्पना आवश्यक उपकरण भएजस्तै मिथकमा पनि यसको विशेष

- ९ पिटर चाइल्ड र रोजर फाउलर, सन् २००६, द रूट्लेज् डिक्सनरी अफ लिटरेरी टर्म्स, लन्डन, रूट्लेज, पृ १४६
 १० मार्क पीओ मोफोर्ड र रोबर्ट जे लेनाडोन, सन् २००३, क्लासिकल माइथोलजी, न्युयोर्क, अक्सफोर्ड युनिभर्सिटी प्रेस, पृ ३
 ११ इन्द्रबहादुर राई, सन् १९९४, अर्थहरूको पछिल्लिर, गान्तोक, जनपक्ष प्रकाशन, पृ ६९
 १२ उही, पृ १८-१९
 १३ रमेश कुन्तलमेघ, सन् २००७, मिथक और स्वप्न, दिल्ली, राधाकृष्ण प्रकाशन, पृ १७७
 १४ ब्रोनिस्ल मेलिनोव्स्की, सन् १९४८, मिथ् इन् प्रिमिटिव साइकोलजी, मेजिक्, साइन्स एन्ड रिलीजन एन्ड अदर एस्सेज्, ग्लेनको, इल्लिनोइस, द फ्री प्रेस, पृ ७८

भूमिका रहेको हुन्छ। अनि जसरी कवितामा अभिव्यक्तिलाई सशक्त बनाउनका निम्ति विभिन्न प्रकारका विम्ब तथा प्रतीकहरूको निर्माण गरिन्छ त्यही कुरा मिथकमा पनि लागू भएको देखिन्छ। अर्थात् कल्पनात्मकता, भावात्मकता अनि प्रतीकात्मकता मिथकमा निहित केही यस्ता कारक तत्त्व हुन् जसले यसलाई साहित्यसित जोड्ने काम गर्दछ। एक प्रकारले मिथकलाई प्रतीकीकरण वा विम्बीकरण आदिकै लागि कला/साहित्यमा ल्याइने गरिन्छ। अर्थात् सिर्जनाको गहिराइ र मूल कथ्यको परिपोषक भएर मिथकीय प्रयोग हुने गर्दछ^{१५} भन्ने मान्यता रहेको देखिन्छ। यसभन्दा अझ बढी महत्त्वपूर्ण कुरा के देखिन्छ भने कुनै पनि साहित्यकारले आफ्ना रचनामा मिथकको व्याख्या र पुनर्व्याख्या गरेर आफ्नो जीवनको निरूपण गर्ने काम गर्दछ।^{१६} जसले साहित्यिक सिर्जनामा मिथकको भूमिकालाई बढी महत्त्व प्रदान गरेको देखिन्छ। यस दृष्टिले मार्क शोररले भनेअनुसार मिथकलाई कविताको अनिवार्य आधार^{१७} मान्न सकिन्छ।

नेपाली कवितामा मिथकको प्रयोग-परम्परा

नेपाली साहित्यमा मिथकको प्रयोग परम्पराबारे विचार गर्दा एउटा कुरा के प्रस्ट हुन्छ भने शब्दगत रूपमा मिथकको प्रचलन नेपाली साहित्यमा बिसौं शताब्दीदेखि मात्र हुन थालेको हो। अर्थात् घनश्याम नेपालको भनाइअनुसार नेपाली कवितामा पश्चिमेली इतिहास, दर्शन र पुराकथाबाट अत्यधिक मिथकहरू ग्रहण गरी कविता लेख्ने परम्पराको प्रवर्तन आयामेली कविहरूले गरेका हुन्।^{१८} यस आधारमा नेपाली कविता साहित्यमा मिथकको प्रयोग सन् १९६१-देखि सुरु भएको मान्न सकिन्छ। यसभन्दा अघि नेपाली साहित्यमा यस शब्दको प्रचलन भएको देखिँदैन। तर पुराण, पौराणिक आख्यान, पुराकथा तथा पुरावृत्तजस्ता शब्दहरू भने नेपाली साहित्यमा सुरुदेखि नै प्रयोग हुँदै आएको पाइन्छ। वर्तमान समयमा विद्वान्हरूले यही पुराण अनि पुराकथा शब्दलाई मिथकको पर्यायवाची मान्दै आइरहेका छन्।^{१९} यसरी मिथकको पर्यायवाची शब्दका रूपमा उक्त शब्दहरूको प्रयोगलाई आधार मानेर हेर्दा भने नेपाली साहित्यमा यसको इतिहास प्रारम्भिक कालदेखि नै सुरु भएको मान्न सकिन्छ। कारण यसकालका प्रायःजसो कविताकृतिहरू कुनै न कुनै पौराणिक चरित्र वा घटनाको आधारमाथि खडा भएको पाइन्छ।

१५ लक्ष्मण प्रसाद गौतम, सन् १९९८, वैरागी काइँला र उनको 'पर्वत' कवितामा मिथकीय प्रयुक्ति, गोपाल पराजुली (सम्पा) गरिमा, १६/२/१८२, काठमाडौँ, साझा प्रकाशन, पृ ८१

१६ कृष्णहरि बराल र नेत्र एटम, सन् २००२, उपन्यास सिद्धान्त र नेपाली उपन्यास, काठमाडौँ, साझा प्रकाशन, पृ १६२

१७ कृष्ण गौतम, सन् १९९४, मिथकीय समालोचना, आधुनिक आलोचना: अनेक रूप अनेक पठन, काठमाडौँ, साझा प्रकाशन, पृ १४८

१८ घनश्याम नेपाल, सन् २००९, नेपाली साहित्यको परिचयात्मक इतिहास, सिलगढी, एकता बुक् हाउस, पृ २०५-२०६

१९ कृष्ण गौतम, सन् १९९३, पूर्ववत्, पृ १३९

अर्थात् कुनै पनि पौराणिक चरित्रको प्रतीकात्मक प्रयोगदेखि लिएर महत्त्वपूर्ण घटनावृत्तान्तसम्मलाई आधार बनाइ कविता रचना गर्ने परम्परा प्राथमिककालदेखि नै सुरु भएर आएको देखिन्छ।

वास्तवमा नेपाली साहित्यमा वीरहरूको स्तुति गर्ने काव्य परम्पराको थालनी सँगसँगै नेपाली कवितामा मिथक प्रयोगको इतिहास पनि सुरु भएको देखिन्छ। यसको उदाहरण हामी प्राथमिक कालका कतिपय यस्ता वीरस्तुतिमूलक कविताहरूलाई मात्र सक्छौं, जहाँ कविले आफ्नो वीरनायकलाई पौराणिक चरित्रका रूपमा प्रस्तुत गरेका छन्। सुवानन्ददासको 'पृथ्वीनारायण' (सन् १७६९)–कवितालाई यसको दृष्टान्तस्वरूप यहाँ प्रस्तुत गर्न सकिन्छ–

पाचई परमेश्वरि सांराम उठाव हौ :

हंसरूप धरि भिम्सिन् रूपको सरूप गरि

भुमराको भेस गरि सुनई लुटाव है :

... ..

झिल्ली मिल्ली तस (र) वार विज्युलि कि जोति है :

गोकुल पुग्यो नुंवाकोट कृष्णअउतारी है :

(पृथ्वीनारायण)^{२०}

सुवानन्ददास

उक्त कवितामा आफ्नो स्तुत्य चरित्रनायक पृथ्वीनारायण शाहलाई 'हंसरूप' (दूध र पानी छुट्ट्याउन सक्ने हाँसजस्तो), 'भीमसेन' (शक्तिशाली भीमजस्तो), 'कृष्णऔतारी' (कृष्णजस्तो कुटनीतिज्ञ)–जस्ता हिन्दू पौराणिक चरित्रका रूपमा प्रस्तुत गर्नाले यस कवितामा मिथकीय सन्दर्भ प्रदान गरेको छ। पुराण वा पुराख्यानका रूपमा मिथकको प्रयोगलाई हेर्दा नेपाली साहित्यमा सुवानन्ददासको प्रस्तुत कवितालाई यसको प्रथम दृष्टान्त मान्न सकिन्छ। हिन्दू पौराणिक आख्यानबाट गृहित यस्ता दैवी चरित्रहरूका सादृश्यमा वीरनायकको स्तुति गर्नाका साथसाथै यस कवितामा 'पशुपतिनाथको पुजा गर्दा पाती लगाउने कार्य गरिँदा राजालाई प्रशस्त लाभ हुन्छ' भन्ने सुवानन्ददासको विश्वाससित ग्रिसेली परम्परामा कुनै शुभकार्य गर्नअघि वा युद्धमा जानअघि विजयको कामना गरी आफ्नो इष्टदेवकहाँ गएर पुजा गर्ने तथा बली दिने^{२१} मिथकको सामञ्जस्य रहन गएको देखिन्छ भने 'काशीमा पितृ कार्यको साङ्गो गर्ने' प्रसङ्गले यस कवितालाई मिथकीय सन्दर्भ प्रदान गरेको छ। कारण पितृकार्य स्वयम् एउटा धार्मिक अनुष्ठान हो। अनि धार्मिक अनुष्ठानबाटै मिथकको उत्पत्ति हुन्छ।^{२२} भन्ने मिथकको विधिवादी

२० दयाराम श्रेष्ठ (सम्पा), सन् १९७३, वीरकालीन कवितासंग्रह, काठमाडौं, साझा प्रकाशन, पृ २५–२७

२१ कमल नसीम, सन् २००८, ग्रीस पुराण कथा–कोश, दिल्ली, राजकमल प्रकाशन, पृ २१६

२२ स्कट्ट लियोनार्ड, पूर्ववत्, पृ २६

सैद्धान्तिकहरूको भनाइ पनि रहेको पाइन्छ। तसर्थ मिथकीय प्रयोगका दृष्टिले सुवानन्ददासको यस कवितालाई सुन्दर उदाहरण मान्न सकिन्छ। यसरी नै राधावल्लभद्वारा रचित 'साँढ्याको कवित्-१' अनि अज्ञात कविको 'साँढ्याको कवित्-३' कवितामा मङ्गलाचरणस्वरूप प्रयोग गरिएको गणेश भगवानको स्तुतिले पनि मिथकीय सन्दर्भलाई प्रस्ट पार्दछ। कारण हिन्दू परम्परामा गणेशलाई सबै प्रकारका विघ्न बाधाहरू नाश गर्ने ईश्वरीय प्रतीक मानिन्छ। तसर्थ यिनै विघ्ननाशक ईश्वरको प्रेरणा लिएर यस कविताको थालनी गरिएको देखिन्छ। यस प्रकारको प्रयोग होमरेली महाकाव्यमा पनि देख्न पाइन्छ। होमरको इलियड र ओडिसी सत्यको अभिव्यक्तिका लागि म्यूज् (काव्यकला, सङ्गीत अनि मानवीय आस्थाकी देवी)^{२३}-सँग प्रेरणा माग्ने अर्चनाबाट सुरु भएको देखिन्छ।^{२४}

वीरकालीन कविता साहित्यकै उत्तरार्द्धमा देखिएको अध्यात्मकाल पनि पूर्णरूपले मिथकीय जगमाथि खडा भएको पाइन्छ। यहाँ पनि आफ्नो आराध्यको स्तुति एक प्रमुख विशेषता रहन गएको छ। एकातिर ईश्वरीय सत्ता स्तुतिको आलम्बन बनेको देखिन्छ भने अर्कातिर त्यसताकका राष्ट्रनायकलाई लिएर पनि स्तुति गर्ने चलन रहेको पाइन्छ। एक प्रकारले स्तुति नै यसकालको मुख्य काव्यप्रवृत्ति रहन गएको पाइन्छ, जसलाई विशेष गरी दुईथरी कविहरूले अघि बढाउने काम गरे। एकथरी कविले कृष्णको उपासना गरी कृष्णसितै सम्बन्धित चरित्र एवम् आख्यानलाई काव्यको प्रमुख स्रोत बनाए अनि अर्काथरी कविहरूले रामको उपासना गरी रामसितै सम्बन्धित आख्यानलाई लिएर काव्य-कविताको रचना गरे। यसका साथै यही कालमा जोसमनि नामक अर्को एउटा धारा प्रवाहित भएको देखिन्छ, जसले ईश्वरको निर्गुण उपासनालाई अघि बढाउने काम गरे। अन्ततः तिनै पन्थका कविहरूको प्रमुख आलम्बन दैवी चरित्र नै रहन गएको पाइन्छ। यसो हुँदा उक्त सबै कविहरूका कवितामा पौराणिक आख्यानको प्रयोग स्वतः देखिन आउँदछ, जसलाई माध्यमिककालका केही कविहरूले अझ समृद्ध बनाएर लैजाने काम गरे। यस दृष्टिले विद्यारण्यकेसरीको 'द्रौपदीस्तुति', वसन्त शर्माको 'श्रीकृष्णचरित्र', यदुनाथ पोख्र्यालको 'कृष्णचरित्र'^{२५}, पतञ्जलीको 'बालगोपाल वाणी' राजीवलोचन जोशीका 'कालिकाष्टक', 'हाउ देखाउ', होमनाथ खतिवडाका 'भगवति स्तुति', वैयाकरण नेपालको 'बाली र राम', भुवन प्रसाद ढुङ्गेलको 'रामाष्टक' तीर्थराज पाण्डेको पाँच उपदेश अर्थात् 'नारीको पाइन्', 'धैर्यपूर्वक काम गर्नु', 'अवगालबाट बच्नु', 'वश गर्नु मूर्खलाई तुलो गराई', 'कस्तै आपत्-मा पनि धर्म राख्नु', रामप्रसाद सत्यालको 'सूर्यपुराणको सवाई', कुलचन्द्र गौतमको 'दुर्गे पाहि माम्',

२३ क्याथलिन एन ड्येली, सन् १९९२, ग्रिक् एन्ड रोमन माइथोलजी, न्युयोर्क, एन् इम्प्रिन्ट अन्ड इन्फोबेस् पब्लिशिङ, पृ ८८

२४ अभि सुवेदी, सन् १९९३ (दोसं), पाश्चात्य काव्य-सिद्धान्त, काठमाडौं, साझा प्रकाशन, पृ १

२५ बाबुराम आचार्य (सम्पा), सन् १९४२, पुराना कवि र कविता, काठमाडौं, नेपाली भाषा प्रकाशनी समिति, पृ ३८-१००

रेवतीरमण न्यौपानेको 'अग्निवेश्य रामायण', कालिदास पराजुलीको 'उत्तररामचरितबाट', नरेन्द्र रिमालका 'गुरुभक्ति', 'युधिष्ठिरको पश्चाताप', कृष्णप्रसाद रेग्मीको 'राधामिलाप', तारानाथ शर्मा नेपालको 'राघवविलाप', बैजनाथ सेढाईको 'गोपिनीप्रलाप', कृष्णनाथ सिग्देलको 'सावित्रीको जीत', प्रेमप्रसाद भट्टराईका 'सावित्रीको विलाप', 'विरक्तपुष्पाञ्जली', अनङ्गनाथ पौड्यालका 'प्रश्नोत्तर', 'राधाको मान', छविकान्त उपाध्यायको 'हे रामचन्द्र !'^{२६} आदिलाई लिन सकिन्छ। यसपछि सुक्तिसिन्धु (सन् १९१३)-को प्रकाशनले क्षयोन्मुख बनेको शृङ्गारकाल (माध्यमिककाल)-पछि नेपाली साहित्यमा नीतिकाल (सन् १९१७-१९३३)-को उदय हुन पुग्यो। जातीय जागरण, शिक्षाको प्रचार-प्रसारद्वारा समाजको उन्नति तथा जातीय जीवनमा नैतिक चरित्रको विकासजस्ता विचारधाराहरू नीतिकालीन कवितामा देखिएका मुख्य प्रवृत्ति हुन्। मानिस मात्रमा नैतिक उन्नतिको भाव जागृत गराउने विषयलाई अधिक गम्भीरताका साथ ग्रहण गर्ने उद्देश्य लिएर यस कालका यी कविहरूले पनि राम्रो-नराम्रो, असल-खराब, उचित-अनुचित भन्ने कुरा बुझाउन यस्ता कतिपय मिथकीय आदर्श चरित्रहरूलाई आफ्ना कविताहरूमा प्रस्तुत गर्न लागे, जसले ती कविताहरूलाई मिथकीय सन्दर्भ प्रदान गरेका छन्। यस कालका प्रतिनिधि कवि धरणीधर कोइरालाका कविताबाट एउटा उदाहरण यहाँ प्रस्तुत गर्न सकिन्छ-

कामको क्रोधको लोभको मोहको,
राज्य नै देख्दा चित्त यो छक्क भो,
धर्मको स्थापना गर्दिई लोकको,
न्यायले पालन गर्दिने रीतिको
लोप झैं भै गयो, कृष्णजी पाल्नुहोस्,
छुट्टि भो नत्रता वेगले पाल्नुहोस्,
धर्मका प्रेमको त्यो मिठो बाँसुरी,
लौ बजोस् गोपते, बेसरी यो घरी।

(प्रार्थना)^{२७}

धरणीधर कोइराला

जब जब यो संसारमा धर्मको नाश हुन्छ तब तब धर्मको पुनर्स्थापना गरी साधुजनको उद्धार

२६ घटराज भट्टराई (सम्पा), सन् १९८८, माध्यमिककालीन कवि र कविता, काठमाडौं, नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, पृ ३-४०४

२७ धरणीधर कोइराला, सन् १९७३ (नौसं), नैवेद्य, काठमाडौं, साझा प्रकाशन, पृ ४५-४६

गर्नलाई म अवतरित हुन्छु^{३८} भनी श्रीकृष्णले अर्जुनलाई दिएको ज्ञान विशेषलाई धरणीधरले यहाँ नेपाली जातीय सन्दर्भमा प्रयोग गरेर नीतियुक्त कवितालाई पनि रमणीय बनाउने काम गरेका छन्।

यसरी प्रारम्भिक कालदेखि सुरु भएर आएको नेपाली कविताको इतिहास नीतिकालसम्म आइपुग्दा मिथकीय प्रयोगका दृष्टिले पूर्वेली हिन्दू धर्म र दर्शनका पौराणिक आख्यानहरूमै केन्द्रित रहन गएको देखिन्छ। तर एउटै पौराणिक चरित्र तथा आख्यानको एकाधिक पुनरावृत्तिले यस अवधिका कविताकृतिहरूलाई नयाँ मोड दिन सकेको देखिँदैन। यद्यपि सन् १९३४-देखि स्वच्छन्दतावादी कविहरूको आगमन हुन थालेपछि भने नेपाली साहित्यमा केही नौला मिथकहरूको प्रवेश हुन लागेको पाइन्छ। विशेष गरी देवकोटाले यस्ता नवीन स्रोतबाट मिथकहरू ग्रहण गरी 'प्रमिथस' महाकाव्य अनि 'मायाविनी सर्सि', 'लुनी', 'सृजामाता'-जस्ता खण्डकाव्यहरूका रचना गरे। यसैगरी यस अवधिका प्रमुख कविहरूमध्ये लेखनाथ पौड्याल, माधवप्रसाद घिमिरे, ओकिउयामा ग्वाइन, तुलसीबहादुर छेत्री आदिले पनि आफ्ना कवितामा मिथक प्रयोग गर्ने चासो देखाएको पाइन्छ। तथापि माध्यमिककालको तुलनामा यस कालका कविताहरूमा मिथकको थोरै मात्र प्रयोग भएको देखिन्छ। एक प्रकारले यस अवधिमा नेपाली कविता मिथकीय प्रयोगका दृष्टिले कमसल नै रहन गयो। तर सन् १९६१-देखि नेपाली साहित्यमा प्रयोगकालको थालनी भएपछि भने मिथकीय प्रयोगको क्षेत्र फेरि गतिशील बनेर गएको देखिन्छ। यसका साथै पूर्ववर्ती कालभन्दा धेरै उन्नत र विविधतामय पनि बन्न गएको देखिन्छ। यही अवधिमा आएर नेपाली कवितामा देशीय स्रोतबाहेक अन्य विभिन्न स्रोतहरूबाट मिथक ग्रहण गर्ने परम्पराको थालनी भएर गयो। विशेष वैरागी काइँला अनि ईश्वरवल्लभ प्रभृति कविहरूले ग्रिसेली तथा इजिप्सेली धर्म, दर्शन साथै ख्रिष्टेली उत्पत्ति ग्रन्थ बाइबलबाट विभिन्न प्रकारका मिथकहरूलाई ग्रहण गरी कविता लेख्ने परम्परालाई अघि बढाए, जसको अनुसरण गरी कविता सिर्जनामा निरन्तर रूपले प्रवृत्त रहने कविहरूका रूपमा बिजय मल्ल, भूपि शेरचन, हरिभक्त कटुवाल, उपेन्द्र श्रेष्ठ, अविनाश श्रेष्ठ, मनप्रसाद सुब्बा, राजेन्द्र भण्डारी, जस योजन 'प्यासी', जीवन थिङ, नोर्जाङ स्याङ्देन, जीवन नामदुङ, गोविन्द गिरी 'प्रेरणा', फणीन्द्र नेपाल आदिको नाम उल्लेख गर्न सकिन्छ। यसलाई पछिबाट सञ्जय बान्तवा, केवलचन्द्र लामा, सुधीर छेत्री, बुलु मुकारूङ, किरणकुमार राई, दुबसु छेत्री, गोपाल पराजुली, दिनेश अधिकारी प्रभृति उत्तरप्रयोगकालीन कविहरूले अझ नवीन रूपमा प्रयोग गर्दै लैजाने काम गरे। अर्थात् स्थानीय जनजातीय मिथकहरूलाई कविता लेखनमा अधिक गम्भीरताका साथ प्रयोग गर्नका साथै पूर्ववर्ती कतिपय मिथकहरूलाई विसङ्घटित रूपमा व्यक्त गर्ने प्रयोगगत नव्यतालाई यसको उदाहरणका रूपमा लिन सकिन्छ, जो उत्तरोत्तर विकासशील बन्दै गइरहेको छ। यसरी समग्रमा

३८ श्रीमद्भागवत गीता , सन् २०१२, गोर्खापुर, गीताप्रेस, पृ ३३

हेर्दा नेपाली साहित्यमा मिथक प्रयोगको एउटा सुदीर्घ परम्परा प्राथमिक कालदेखिनै प्रवाहित बनेर आएको देखिन्छ।

लेप्चा मिथक र नेपाली कविता

नेपाली कवितामा लेप्चा मिथकको प्रयोगलाई हेर्दा के देखिन्छ भने स्वर्ग जाने सिँढीको मिथक एउटा यस्तो मिथक बन्न गएको छ, जसलाई अधिकतर कविहरूले आफ्ना कविताहरूमा प्रयोग गर्दै आइरहेका छन्। यसको प्रथम प्रणयन हामी आयामेली प्रयोगवादी कवि वैरागी काइँलाबाट भएको मात्र सक्छौं। यसपछि अन्यान्य कविहरूले पनि यस परम्परालाई क्रमिक रूपमा अघि बढाउने काम गरे। यसरी विभिन्न कालमा युगीन सन्दर्भलाई व्यक्त गर्न प्रयोग गरिँदै आएको प्रस्तुत मिथकको मुख्य स्रोततर्फ पनि ध्यान दिन आवश्यक देखिन्छ।

आईत-छयो अर्थात् लेप्चा उत्पत्तिअनुसार 'रम' (भगवान)-ले पृथ्वी, पहाड-पर्वत, सूर्य-चन्द्र, तारा, हावा-पानी, रूख-पात, दिन-रात इत्यादिको सृष्टि गरिसकेपछि हिमालय पर्वतमालाको अग्लो चुचुरा कञ्चनजङ्घाको टाकुराबाट आफ्नो दुई हातले दुईमुट्टी हिँउ टिपी, दाहिने मुट्टीको हिउँले पुरुष औ देब्रे मुट्टीको हिउँले स्त्री सृष्टि गरे। त्यसपछि भगवान रमले क्रमैसँग पुरुषको 'फ-डोङ्गथिङ्ग' (अर्थात् महाशक्तिमान) अनि स्त्रीको 'न-जोङ्गन्यू' (अर्थात् सदा सौभाग्यवती) भनी नामकरण गरे। 'फ-डोङ्ग-थिङ्ग' र 'न-जोङ्गन्यू'-बाट जन्म लिएका हुनाले लेप्चा जातिले यिनीहरूलाई आफ्ना पूर्खा मान्दछन्।^{२९} यसरी उत्पत्ति भएको लेप्चा जनजातीय समुदायमा मुतेन्-ची (लेप्चा जातिको सृष्टि), दामब्राजो (कृषि सम्बन्धी कथा), प्यासू लोहमा लोहमा (ऐतिहासिक कथा), थाला थाछ सुकि थाछ (प्राकृतिक वर्णन), फेन्त्योक् (युद्धको कथा) नामक लोककथा र लोकगीतहरूका साथै फेमरीसा (उत्सवका कथा), गो-बुङ्ग सा (प्रेम कथा), येन-बुङ्ग सा (व्यङ्ग्य कथा) यू-मूक् सा (विलाप कथा) तथा नाम्-बून, किम्-चूम्-झोङ्ग-बु, त्येन दोङ अनि सा क्यू^{३०} प्रभृति उत्सव अनि संस्कारसित सम्बन्धित विभिन्न थरी मिथकहरू प्रचलित रहेको पाइन्छ। यीमध्ये पनि नेपाली साहित्यका कतिपय कविहरूले गो-बुङ्ग सा^{३१} -मा वर्णित स्वर्ग जाने सिँढी नामक मिथकलाई समकालीन सन्दर्भमा बढी प्रयोग गर्दै आएको देखिन्छ।

मिथक^{३२}-अनुसार लेप्चा जातिका पूर्खाहरूले एकदिन धरतीबाट सदेह स्वर्ग जानका निम्ति

२९ नीमा तकनीलमू लेप्चा र अन्य, सन् १९८२, लेप्चा लोककथा सङ्ग्रह, दार्जीलिङ, श्याम ब्रदर्स प्रकाशन, पृ ४७

३० मेनुका प्रधान (लेप्चा), सन् १९९९, लेप्चा जाति र परम्परा - केही जानकारी, पवन चामलिङ (सम्पा), निर्माण संस्कृति विशेषाङ्क, गान्तोक, निर्माण प्रकाशन, वर्ष १९ अङ्क ३४, पृ ६५५-६५७

३१ उही, पृ ६५६

३२ भवानी घिमिरे (सम्पा), सन् १९७८, भूमिका, गुमानसिंह चामलिङ (कवि) कारागारभित्र प्रतीक्षा र अन्य कविताहरू, दार्जीलिङ, श्याम ब्रदर्स प्रकाशन, पृ ६२

माटाको हाँडी जोड्दै एउटा सिँढीको निर्माण गर्न लागेका थिए। यसरी सिँढी निर्माणको काम निरन्तर रूपमा चलिरहेको थियो। अन्त्यमा आकाश छँड्नलाई एउटा अडकुसे चाहिएको हुनाले माथिबाट कराए- ‘कोकमिड याडताल!’ अर्थात् ‘एउटा अडकुसे पठाइदेऊ।’ तर तलकाहरूले ‘चेक्ता?’ अर्थात् ‘काटेर ढालिदेउ!’ भनेको सुने। माथिबाट चिच्याए दोहो-न्याई-दोहो-न्याई कराउँदा पनि तलबाट चाहिँ एकोहोरोसित ‘चेक्ता?’ भनी सोध्दा माथिको मानिसले झर्केर ‘अँ’ भनिदिए र तलकाहरूले उक्त सिँढीलाई फेदमा काटेर ढालिदिए।

यस मिथकलाई अन्य धेरैजना कविहरूले आफ्ना कवितामा प्रयोग गरेको देखिन्छ। तर यहाँ सबै कविहरूका कवितालाई नलिएर केवल तिनजना कविका काव्यात्मक प्रयोगलाई उद्धृत गरिएको छ-
(क)

चे
॥'
ता
॥
॥
॥॥॥

चेक्ता इजिप्ट मेसोपोटामिया चेक्ता
चेक्ता न्यूयार्क टोकियो चेक्ता
चेक्ता काठमाडौँ

(त्रेलमा हत्केला छामेर)^{३३}

चैरागी काइँला

(ख)
हेर्दाहेर्दै त्यो त स्वर्ग जाने सिँढी बनिदिन्छ हाँडीको....
कोकमिड याडताल!
चेक्ता!!

ग ड ड ड रगडूयाम्म!!!

अनि असफल र आहत उसको दृष्टि क्रमशः वर-वर हुँदै तल दरमदेनमा ओर्लिन्छ,
(उसलाई तिमीले पनि देखेकै हुन पर्छ)^{३४}
गुमानसिंह चामलिङ

(ग)

महेञ्जोदरो र हरप्पाका सभ्यता खण्डहरबाट उक्लेर
स्वर्ग पुग्न खोज्दै
हाँडीहरूको सिँढीद्वारा
हाँडी.....सिँढी.....स्वर्ग
स्वर्ग पुग्नै नपाएर
दन्त्यकथा भएको छ,
'कोक्मिड याडताल'- 'चेक्ता'.....!

(साथी ! तिर्खा पर्खेर बसेका छन् क्षणहरू)^{३५}
किरणकुमार राई

यहाँ 'स्वर्ग जाने सिँढी' नामक एउटै मिथकलाई तिनजना कविहरूले आआफ्नो दृष्टिअनुसार प्रयोग गरेका छन्। तथापि भिन्न दृष्टि यहाँ मिथकीय प्रयोगको मुख्य औचित्य रहेको प्रस्ट देखिन्छ। वैरागी काइँला स्वयम् एकजना प्रयोगवादी कवि भएका हुनाले उक्त मिथकको सम्प्रेषणमा अधिक ध्यान दिएका छन्। यसका निम्ति यिनले यस मिथकमा भएको हाँडीको सिँढी काटेर ढाल्दाको अवस्था विशेषलाई चित्रात्मक रूपमा देखाउन लेखिमिक विचलनको प्रक्रियालाई अर्पनाएका छन् र यहाँ चेक्ता शब्दलाई पनि लडाएर राखेका छन्। यसले एकातिर लड्ने वा लडाइएको दृश्यलाई चित्रात्मक भाषाका माध्यमद्वारा व्यक्त गरेका छन्, जहाँ यिनले यस मिथकलाई आस्था र मानवको उद्देश्य फेरि गर्दछ तथा उपहास र पीडा^{३६}-का सन्दर्भमा प्रयोग गरेका छन्।

कवि अगमसिंह गिरीको सम्झनामा लेखिएको यस कवितामा गुमानसिंह चामलिङले तत्कालीन नेपाली समाजमा गिरी झैं जातीय स्वत्वको निम्ति मरिमेट्ने कविको मृत्युलाई आफ्नो अभिप्सित उद्देश्य

३४ गुमानसिंह चामलिङ, सन् १९७८, कारागारभिन्न प्रतीक्षा र अन्य कविताहरू, दार्जीलिङ, श्याम ब्रदर्स प्रकाशन, पृ ३७

३५ किरणकुमार राई, सन् १९९४, आत्मसम्मोहन र घाइते शब्दहरू, दार्जीलिङ, ज्योत्स्ना प्रकाशन, पृ ५२

३६ अभि सुवेदी, सन् १९८१, सिर्जना र मूल्यांकन, काठमाडौं, साझा प्रकाशन, पृ १८२

प्राप्तिको मार्गमा आएको असफलताकै पर्यायका रूपमा प्रस्तुत गरेका छन्। तर प्रस्तुत कवितामा मिथकबाट इतिहासको पुनरोपलब्धी हुन सक्छ भन्ने मिथकेतिहासवादी धारणातर्फ पनि इङ्गित गरेका छन्। अर्थात् मिथकभित्रै इतिहास लुकेर बसेको हुन्छ भन्ने इह्युमेरसेली (इसापूर्व चौथो शताब्दीका)^{३७} मान्यताका दृष्टिले यहाँ चामलिङ्गद्वारा प्रयोग गरिएको 'ग इ इ इ रगड्याम्म !!!' अनि असफल र आहत उसको दृष्टि क्रमशः वर-वर हुँदै तल दरमदेनमा ओर्लिन्छ' नामक पदावलीले यो सिँढीको निर्माण सिक्किमको दरामदेन क्षेत्रमा गरिएको थियो भन्ने एकथरी प्रचलित लोकधारणाको पुष्टि गर्दछ।

किरणकुमार राईका कवितामा चाहिँ उक्त मिथकलाई मानव जीवनको विस्मृत इतिहासको सन्दर्भमा प्रयोग गरिएको देखिन्छ। यसका निम्ति यिनले 'महेञ्जोदरो र हरप्पा'-जस्ता प्राचीन सभ्यताको अवशिष्ट रूपलाई प्रतीकात्मक ढङ्गमा प्रयोग गरेका छन्। यस्तो विध्वस्त सभ्यता विकासको अर्को चरणमा आएर फेरि उठ्न खोज्दा अझै पनि त्यही कोकमिड याडताल र चेक्ताकै विसङ्गति भोग्न बाध्य बन्न परिरहेको तथ्यलाई काव्यात्मक रूप दिन सफल देखिन्छन्। यसरी एउटै मिथकलाई उक्त तिन कविका कवितामा भिन्न दृष्टि अनि सन्दर्भमा प्रयोग गरिएको पाइन्छ।

नेपाली साहित्यमा लेप्चा मिथकको प्रयोग गरी कविता लेख्ने अर्का कवि हुन् राजेन्द्र भण्डारी। विशेष गरी ग्रामीण जनजीवनलाई अधिक संवेदनशील रूपमा व्यक्त गर्ने कवि भण्डारी भारतीय नेपाली कविता साहित्यका एक चिन्तनशील अनि नवोन्मेषशाली कवि हुन्। लेप्चा मिथकको एउटा दृष्टान्तस्वरूप यिनको कविताबाट एउटा उदाहरण यहाँ प्रस्तुत गर्न सकिन्छ-

टुङ्गोमा आइपुग्न ढिलाएकोमा
 ठुस्किएको रङ्गितलाई माफ माग्दै
 फेरि रिझाउँदै 'आचुले' गाउँदै
 रङ्गितको आलिङ्गनमा दगुँदै मिसिएको छ टिस्टा
 मिसिँदै दगुरेको छ कहाँ न पुगूँला भनेर।
 टिस्टा र रङ्गितको प्रणयकेलि
 निर्निमेष नियाल्दै उभिएका छन्
 बूढा पहाडहरू।

(नजरबन्द पहाड र बिमारी सुनाखरी)^{३८}

राजेन्द्र भण्डारी

३७ ल्युविस स्पेन्स, सन् १९२१, एन इन्ट्रोडक्सन अव् माइथोलजी, न्युयोर्क, मोफेट यार्ड एन्ड कम्पनी, पृ ४२

३८ राजेन्द्र भण्डारी, सन् २०१०, शब्दहरूको पुनर्वास, सिक्किम, भीम ढुङ्गेल, पृ ५-६

लेप्चा भाषामा 'आचुले'-को अर्थ हिमालयलाई अभिवादन गर्नु हुन्छ भने खुसीको उल्लासमय क्षणमा कराएर व्यक्त गरिने शब्द विशेष पनि मानिन्छ।^{३९} लेप्चा समाजमा कुनै पनि पर्व वा कुनै पनि उल्लासमय समयमा यस शब्दको प्रायःजसो प्रयोग गरिएको सुनिन्छ। यसरी नै प्रस्तुत कवितामा 'टिस्टा र रङ्गितको प्रणयकेलि'को प्रसङ्गले लेप्चा समाजमा प्रचलित रहेर आएको रन्यु रङ्गितमाझको प्रेमकथालाई यहाँ प्रयोगमा ल्याइएको छ। लेप्चा जनविश्वासमा प्रचलित रहेर आएको प्रलयमिथकमा यही प्रेमकथा एउटा प्रमुख कारक बन्न गएको छ। मिथक^{४०}-अनुसार रन्यु र रङ्गित दुईको प्रेम भएर विवाह गर्नका निम्ति पोजोक (घनघोर जङ्गल)-मा भेट्ने प्रतिज्ञा गरे अनि रन्युलाई पारिल बु (नाग साँप) र रङ्गितलाई छत फो (डाँफे चरी)-ले पथ प्रदर्शक भएर लक्ष्यमा पुर्याउने निश्चित गरे। रन्युलाई पारिल बुले समयमा नै तोकिएको ठाउँ (पोजोक)-मा पुऱ्याएको थियो। तर रङ्गित छत फोले भोक लागेर चारो बटुली खाँदै जाँदा तोकिएको समयभन्दा ढिलो पुगे। जसको कारणले गर्दा रन्यु क्रोधित भएको देखि रङ्गित लज्जित भएर 'होरे थी सथा?' (तिमी कहिले आइपुग्यौ?) भनेर प्रश्न गरे। तर यस घटनादेखि निराश भएर रङ्गित फर्केर आफ्नो सृष्टि भएको ठाउँमा जाने हुँदा सारा मैदान पहाडहरूमा जलप्रलय भयो। प्रायः पशुपक्षीहरू र मानिसहरू डुबेर ज्यानसमेत गुमाए। जति पनि मानिस (लेप्चा)-हरू तेन्दोड पर्वतमा चढे उनीहरू मात्र जीवित रहन सके भनिन्छ। उक्त कवितांशमा टिस्टा-रङ्गितमाझ भएको यही प्रेमसम्बन्धलाई यस मिथकमा प्रयोग गरिएको छ।

सिक्किमेली पृष्ठभूमिबाट उदय भएका अर्का सशक्त कवि हुन् सन्तोष आले। मिथक प्रयोगका दृष्टिले यिनका अधिकतर कविताहरू पठनीय देखिन्छन्। विभिन्न स्रोतबाट मिथकहरू ग्रहण गरी आफ्नो समकालीन जीवन यथार्थलाई काव्यात्मक रूपमा अभिव्यक्त गर्नु यिनको कवित्वको एउटा मुख्य विशेषता रहेको छ। यसको एउटा दृष्टान्तका रूपमा आलेको कवितालाई यहाँ प्रस्तुत गर्न सकिन्छ-

पथभ्रष्टता र अस्तित्वहीनताको
आगामी सम्भावित महाप्रलयमा,
नुवा-बाजे आउनेछन् भनेर नसोँचू
सुरक्षाको नाँव बनाएर।
गोवर्द्धन-पर्वत उचालेर रक्षार्थ
नसम्झनू आउनेछन् कृष्ण भनेर।

३९ केरी लिटल, सन् २०१३, स्टोरिज् अन्व द लेप्चा न्यारेटिभ्स् फ्रम अ कन्टेस्टेड ल्यान्ड, कला तथा समाजविज्ञान सङ्काय, द युनिभर्सिटी अन्व टेक्नोलजी, सिडनी (अप्रकाशित पिएच.डी शोधप्रबन्ध), पृ २२९

४० रिक्की ल्हामु लेप्चा, २०१४, लेप्चा सांस्कृतिक परम्पराको एक झलक, वीरभद्र कार्कीढोली (सम्पा) प्रक्रिया, गान्तोक, प्रक्रिया प्रकाशन, वर्ष २८, अङ्क ३९, पृ २९-३०

युगौं पुरानो पुस्तालाई तिम्नो,
 कायम राख्न निरन्तरता
 बीसौं शताब्दीका डाइनोसरहरू हो!
 मायलल्याडबाट नव-मानवहरू पनि
 आउनेछन् पुनः भनेर नठात्रू।

(बीसौं शताब्दीका डाइनोसरहरू)^{४१}
 सन्तोष आले

ख्रिष्टेली प्रलय मिथकसित सम्बन्धित नुवा (नोह, नूह) अनि भागवतेली कृष्णाख्यानमा वर्णित भगवान श्रीकृष्णद्वारा गोवर्धन पर्वतलाई आफ्नो एउटै औँलाले उठाएको मिथकलाई यस कवितामा प्रयोग गरिएको देखिए तापनि मायलल्याडको मिथक यहाँ अधिक प्रासङ्गिक देखिन आउँछ। कारण नेपाली कविता र लेप्चा मिथकको काव्यात्मक सम्बन्ध प्रस्तुत अध्ययनको मुख्य विषय रहन गएको छ। मायलल्याड भनेको अदृश्य स्वर्गको देश हो।^{४२} यसलाई अदृश्य गाउँ पनि भनिन्छ।^{४३} लेप्चा समुदायमा यस मायलल्याडसम्बन्धी प्रचलित मिथक^{४४}-अनुसार एक समय एकजना शेराबु (सिकारी) सिकार खेल्न घरदेखि निस्केर गएछन् अनि एउटा बँदेललाई काँड हानेछन्। त्यो काँडले घाइते भएको बँदेल त्यहाँबाट अन्यत्र कुदेर गएछ। सिकारी त्यसलाई खोज्दै जाँदा मायलल्याडमा पुगेछन्। जहाँ त्यस बखत यस्ता सात अमर दम्पतीहरू देखेछन्, जो बिहान बालक, मध्यदिनमा तरुण-तन्देरी अनि साँझमा वृद्ध अवस्थामा परिणत हुँदा रहेछन्। भोलिपल्ट मध्यदिनमा सात जवान दम्पतीहरूले तुङ्गार कात (थुन्से)-भरि विभिन्न प्रकारका अन्न, फलफुल, सागसब्जीहरू लगाएर त्यो शेराबुलाई एउटा डरलाग्दो भीरमा लगी अन्नबालीको खेतीपाती लगाउने विषयमा जानकारी दिँदै सारा रेन्जोडल्याडमा फैलाउने आदेश दिए साथै उसलाई अन्नबाली लगाउने समयको सूचना गराउनका निम्ति मायलल्याडबाट काकू फो, चकदुन फो, तपफ्योक फो आदि चराहरूलाई पठाइदिन्छौं भनी शेराबुको आँखामा पट्टी बाँधि त्यही भीरबाट झारिदिएछन्। आँखा खोल्दा शेराबुले आफैलाई पहिला आफुले बँदेललाई काँड हानेका स्थानमा भेटाए। त्यसपछि सबै रेन्जोडल्याडका लेप्चाहरूलाई मायलल्याडका सात दम्पतीहरूले दिएको अन्न, फलफुल, सागसब्जीका बिजनहरू बाँडिदिए अनि सबै मिली खेतीपाती गर्न थाले। आज पनि लेप्चा जातिहरू अन्न, फलफुल, सागसब्जीहरूका बिउ-बिजन सबै मायलल्याडका सात अमर

४१ सन्तोष आले, सन् १९९४, तलाउभिन्न अनुहार, सिक्किम, गोरेटो साहित्य प्रकाशन, पृ ५७

४२ केरी लिटल, सन् २०१३, पूर्ववत्, पृ २७

४३ रिक्की ल्हामु लेप्चा, २०१४, पूर्ववत्, पृ ३०

४४ उही, पृ ३०

दम्पतीहरूले पठाइदिएका हुन् भनी विश्वास गर्छन्। अनि लेप्चा जातिका मानिसहरूले ती सात अमर दम्पतीहरूलाई कृतज्ञता प्रकट गर्न अन्नबाली घरमा थन्क्याइ फसलको पहिलो भाग फलफुलसँग पुजापाठ गरी हरेक वर्षको नवम्बर महिनामा 'सन्क्यु रम फात्' पर्व मनाउने गर्दछन्।

यसरी प्रस्तुत कवितामा मानव अस्तित्व रक्षाका निम्ति नुवा र श्रीकृष्णजैँ मायलल्याडबाट ती सात अमर दम्पती (नव-मानव)-हरू आउँछन् भन्ने आशा नगरेर यो बिसौँ शताब्दीका डाइनोसरेली सङ्कटहरूबाट बाँच्न आफै तयार रहन पर्छ भन्ने आन्तरिक आशय प्रकट गरिएको छ।

निष्कर्ष

कवितामा प्रतीक अनि विम्ब निर्माण गरी मूल कथ्यलाई सम्प्रेषणीय बनाउन विभिन्न थरी मिथकहरूको प्रयोग गर्ने गरिन्छ। नेपाली कविता साहित्यमा यसप्रकारको प्रयोगको एउटा निकै लामो परम्परा रहेर आएको छ। विशेष गरी अन्यान्य स्रोतबाट ग्रहण गरिएका कतिपय अपरिचित र नौला मिथकहरूको प्रयोग गरी कविता लेख्ने आयामेली साहित्यको आगमन भएपछि नेपाली कविता साधारण पाठकीय ग्रहणशीलतादेखि टाडा हुँदै गए। नेपाली कविता साहित्यमा आएको यही समस्यालाई ध्यानमा राखी विगत केही समयदेखि स्थानीय लोकजीवनमा जन्मेका-हुकेका मिथकहरूको प्रयोग गरी कविता लेख्ने दिसामा केही कविहरूले सक्रिय भूमिका निर्वाह गर्दै आइरहेका छन्। यस दृष्टिले यहाँ प्रस्तुत गरिएका कविहरूका कविताहरू विशेष रूपले उल्लेखनीय साथै अध्ययनीय बन्न गएका छन्।

(पिएच.डी शोधार्थी)

नेपाली विभाग

सिक्किम विश्वविद्यालय।

E-mail: bantawasuman2015gmail.com

सन्दर्भ ग्रन्थ सूची

१. आचार्य, बाबुराम (सम्पा), सन् १९४२, **पुराना कवि र कविता**, काठमाडौँ, नेपाली भाषा प्रकाशनी समिति
२. आले, सन्तोष, सन् १९९४, **तलाउभिन्न अनुहार**, सिक्किम, गोरेटो साहित्य प्रकाशन
३. कुन्तलमेघ, रमेश, सन् २००७, **मिथक और स्वप्न**, दिल्ली, राधाकृष्ण प्रकाशन
४. घिमिरे, भवानी (सम्पा), सन् १९७८, **भूमिका**, गुमानसिंह चामलिङ (कवि), **कारागारभित्र प्रतीक्षा र अन्य कविताहरू**, दार्जीलिङ, श्याम ब्रदर्श प्रकाशन

५. चामलिङ, गुमानसिंह, सन् १९७८, कारागारभिन्न प्रतीक्षा र अन्य कविताहरू, दार्जीलिङ, श्याम ब्रदर्स प्रकाशन
६. चाइल्ड, पिटर र फाउलर, रोजर, सन् २००६, द रूट्लेज् डिक्सनरी अव् लिटरेरी टर्म्स, लन्डन, रूट्लेज्
७. ड्येलेली, क्याथलिन एन, सन् १९९२, ग्रिक् एन्ड रोमन माइथोलजी, न्युयोर्क, एन् इम्प्रिन्ट अव् इन्फोबेस् पब्लिशिङ्
८. तकनीलमू लेप्चा, नीमा र अन्य, सन् १९८२, लेप्चा लोककथा सङ्ग्रह, दार्जीलिङ, श्याम ब्रदर्श प्रकाशन
९. नसीम, कमल, सन् २००८, ग्रीस पुराण कथा-कोश, दिल्ली, राजकमल प्रकाशन
१०. नगेन्द्र, सन् १९७८, मिथक और साहित्य, दिल्ली, नेशनल पब्लिशिङ् हाउस्
११. नेपाल, घनश्याम, सन् २००९, नेपाली साहित्यको परिचयात्मक इतिहास, सिलगढी, एकता बुक् हाउस्
१२. पट्टनायक, देवदत्त, सन् २००३, मिथ् एन्ड माइथोलजी, इन्डिअन माइथोलजी, भर्मोन्ट, इन्नर ट्रडिशन रोचेष्टर्
१३. पीओ मोफोर्ड, मार्क र जे लेनार्डोन, रोबर्ट, सन् २००३, क्लासिकल माइथोलजी, न्युयोर्क, अक्सफोर्ड युनिभर्सिटी प्रेस्
१४. प्रधान, मेनुका (लेप्चा), सन् १९९९, लेप्चा जाति र परम्परा – केही जानकारी, पवन चामलिङ (सम्पा), निर्माण संस्कृति विशेषाङ्क वर्ष १९ अङ्क ३४, गान्तोक, निर्माण प्रकाशन
१५. बराल, कृष्णहरि, सन् २०११, मिथक र साहित्य, राजेन्द्र सुवेदी/लक्ष्मणप्रसाद गौतम (सम्पा) रत्न बृहत् समालोचना-सैद्धान्तिक खण्ड, काठमाडौं, रत्न पुस्तक भण्डार
१६. भट्टराई, घटराज (सम्पा), सन् १९८८, माध्यमिककालीन कवि र कविता, काठमाडौं, नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
१७. भण्डारी, राजेन्द्र, सन् २०१०, शब्दहरूको पुनर्वास, सिक्किम, भीम ढुङ्गेल
१८. मेलिनोव्स्की, ब्रोनिस्ल, सन् १९४८, मिथ् इन् प्रिमिटिव साइकोलजी मेजिक्, साइन्स एन्ड रिलीजन एन्ड अदर एस्सेज्, ग्लेनको, इल्लिनोइस, द फ्री प्रेस्
१९. राई, इन्द्रबहादुर, सन् १९९४, अर्थहरूको पछिल्लिर, गान्तोक, जनपक्ष प्रकाशन
२०. राई, किरणकुमार, सन् १९९४, आत्मसम्मोहन र घाइते शब्दहरू, दार्जीलिङ, ज्योत्स्ना प्रकाशन

२१. लहामु लेप्चा, रिक्की, २०१४, लेप्चा सांस्कृतिक परम्पराको एक झलक, वीरभद्र कार्कीढोली (सम्पा) प्रक्रिया, वर्ष २८, अङ्क ३९, गान्तोक, प्रक्रिया प्रकाशन
२२. लिटल, केरी, सन् २०१३, स्टोरिज् अन्व द लेप्चा न्यारेटिभ्स् फ्रम अ कन्टेस्टेड ल्यान्ड, कला तथा समाजविज्ञान सङ्काय, द युनिभर्सिटी अन्व टेक्नोलजी, सिडनी (अप्रकाशित पिएच.डी शोधप्रबन्ध)
२३. लियोनार्ड, स्कट्, मिथ् एन्ड रिलीजन, (www.anglefire.com)
२४. श्रेष्ठ, दयाराम (सम्पा), सन् १९७३, वीरकालीन कवितासंग्रह, काठमाडौं, साझा प्रकाशन
२५. सुबेदी, अभि, सन् १९८१, सिर्जना र मूल्यांकन, काठमाडौं, साझा प्रकाशन
२६. स्पेन्स्, ल्युविस, सन् १९२१, एन इन्ट्रोडक्शन अन्व माइथोलजी, न्युयोर्क, मोफेट यार्ड एण्ड कम्पनी
२७. सन् २०१२, श्रीमद्भागवत गीता, गोरखपुर, गीताप्रेस
२८. श्रीवास्तव, जगदीशप्रसाद, सन् १९८५, मिथकीय कल्पना और आधुनिक काव्य, वाराणसी, विश्वविद्यालय प्रकाशन